

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2004-2005

Osmanlı Sultanlarının Şifalı Gömlekleri

Hülya Tezcan

Saray koleksiyonunda, Kâbe kumaşlarından padişahların kaftanlarına kadar, yerli Osmanlı kumaşlarından veya Avrupa kumaşlarından üretilmiş 5000'e yakın eser kayıtlıdır. Bunların içinde ufak bir grup olarak da yazılı gömlekler bulunur.

Giyenin hastalıklara karşı şifa bulması, türlü kötülöklere karşı korunması, gözlere şirin görünmesi gibi amaçlar taşıyan yazılı gömlekler, Osmanlı ile birlikte diğer kültürlerde de mevcuttur. Bütün bu kültürlerde bu gömleklerin ortak noktası, en yaygın olarak nazara karşı düşünölmeleridir. Daha çok içe giyildiklerinden, tene uygun malzeme seçilmiş, pamuklu kumaş kullanılmıştır. Ancak üzerlerine yazı yazabilmek için kâğıt özelliği kazandırmak gerektiğinden, pamuklu kumaşın yüzeyi ahrarlanmış, daha sonra da ince kamış kalemlerle kitap gibi yazılmıştır. Bu yazılarda kırmızı, mavi, yeşil, siyah mürekkep ve özellikle sultanlar için hazırlananlarda altın yıldız kullanılmıştır. İpekli kumaşa daha çok gömleklerin pervazlarında, yakalarında ve kol ağızlarında rastlanır. Koleksiyonda gömleklerden başka tılsımlı yakalar, takkeler, örtü ve sancaklar bulunur.

Gömleklerin üzerindeki yazılar içi harfler ve rakamlarla dolu karelere, dikdörtgenlere ayrılmıştır. Harf ve rakamların ebced hesabına göre diyagonal veya soldan sağa okunmasıyla rakamlar elde edilir. Bu rakamlar bazı Kuran ayetlerine tekabül eder ve bu ayetlerin ilgili hastalığa iyi geldiğine inanılır.

Bu giyeceklerin bir özelliği, tek kişinin elinden çıkmış olmamalarıdır. Sarayın kadrolu memurları olup reisü'l-küttaba bağlı çalışan müneccimler (bugünün astrologları) konu üzerinde çalışarak gömleğe başlamak için uygun saat olan "eşref saati"ni belirlerler. Ardından, derin hocalar hastalık veya kötü göz için uygun ayet veya hadisleri tespit ederler. Hattat bu verilen ayet veya hadisleri en güzel yazılarla yazarak gömleğe geçirir. Bir aşama da bu yazıların tezhibi veya resimlenmesidir. Bunların muskaldan farkı, muskaldan bazen kötölük amaçlı yazılmış olanlara rastlanırken, bu giyeceklerin tamamen iyilik verme amacı taşımasıdır.

Yazılar yazılırken nesih, talik, sülüs, küfi gibi bütün yazı çeşitleri kullanılmıştır; bir tek üslupla yazılı örnekler olduğu gibi, birkaç yazı çeşidinin bir arada bulunduğu örnekler de mevcuttur.

Gömleklerin üzerinde yazılar dışında semboller ve amblemlere rastlanır. Örneğın "zülfikâr" olarak bilinen, Hz. Ali'nin kılıcına sıkça rastlanır. Diğer bazılarında ok ve yayı, kadem-i saadet (Hz. Muhammed'in ayak izi), Kâbe tasvirleri, mühr-ü Süleyman motifi görülür. Örneklerin birinde Hz. Muhammed'in hilyesi anlatılmış, bir diğerinde "nübüvvet mührü", yani peygamber mührü denen mühür kullanılmıştır. Hz. Ali'nin gözü veya eşkali diye bilinen motif ile Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin adlarının bir grafik düzen içinde beraber yazıldığı motife de rastlanır; bu motiflerde grafik sanatının doruk noktasına ulaşılmıştır. İç içe, gözü içe çeken kareler şeklinde düzenlenen örtülerde müthiş bir tasarım ustalığı söz konusudur. Bunlar dışında kozmik tasvirlerde gökyüzünün bir kesiti, yıldızlar ve aralarındaki yollar kesit halinde verilir veya kuyruklyıldız gibi gök cisimleri bir gömleğin etek tarafını süsler. Akrep motifi, eskiden akrep sokmalarına karşı insanlar çok hassas olduğundan, akrebin uyuyacağı ve gömleği giyen kişiye ulaşamayacağı inancıyla kullanılır. Araştırmalarımızda, Rufailerin akrepleri uyutma yeteneği olduğunu öğrendik; bu da bu tür gömleklerin Rufai tekkelerinde hazırlanıyor olabileceğini düşündürmektedir. Yazılı gömleklerin üzerinde Kuran ayetleri dışında yazı olarak kitabeler ve dualar da kullanılmıştır. Bu yazılar düzyazı olarak değil, yıldız şeklinde, karelerin içinde, çiçek şeklinde, dikdörtgen içinde veya gazete sütunu gibi serbest yazılmıştır.

Koleksiyonun en ilginç, tarihi bilinen en erken gömleği talihsiz Şehzade Cem'e aittir. Saltanat yarısını kaybettiğine göre, dikilen gömleğin ona şans getirmediği düşünölebilir! Gömleğin en önemli özelliği, tarihinin belirtilmesidir: Başlama tarihi 1477, bitiş tarihi 1480 olarak verilir. Bu da bu gömleklerin zannedildiği gibi bir günde hazırlanmadığını gösterir. Orhan Şaik Gökyay bu gömleğe ilişkin bir yazısında, gömleğin yazısına oğlak burcunun güneşin en yüksek mertebesine erdiği 19. gününde başlanmış olduğunu, bunun da Cem'in tabiatına çok uygun düştüğünü belirtir; demek ki müneccimler uzun hesaplarla bu eşref saatini bulmuşlardır.

Aidiyetini bildiğimiz gömleklerden biri, Kanuni ile Hürrem Sultan'ın çocuklarından biri olan II. Selim'e aittir. Kanuni'nin Hürrem'den evvelki eşinden Mustafa adlı bir oğlu vardır ve aslında tahtın esas vârisi odur. Ancak kendi çocuklarının bu hakka sahip olmasını isteyen Hürrem'in entrikalarıyla boğdurulur. Taht kavgası sonucu Selim ayakta kalır. Kanuni'nin mektuplarından, asıl isteğinin oğlu Bayezid yönünde olduğunu öğreniyoruz.

Bu gömleğin kitabesinden 1564-1565 tarihli olduğu anlaşılır. Elde kalan tek erkek çocuk olduğundan, ömrünün uzun olması amacıyla hazırlandığı tahmin edilebilir.

III. Murad'a ait bir gömleğin ilginç özelliği, yapan kişinin belli olmasıdır. Konya Mevlevihanesi'ndeyken gidip Edirne'de bir mevlevihane kuran Şeyh Sinaneddin Dede'nin sarayla ilginç bağı vardır. Yavuz Doğu seferine çıkarken Dede'ye uğrayıp elini öper, isteğini sorar. Sinaneddin Dede, seferden zaferle dönöleceğini belirterek, Yavuz'dan dönüşte dergâha yardım etmesini ister. Zaferle dönen Yavuz, dergâhın Konya'daki binalarını yaptırır. Dede'nin daha sonra Kanuni zamanında da talepleri olur. Dergâhı ve camiye yaptıran Kanuni'nin ömrü bu yapıların inşasına yetmeyince, işlem II. Selim zamanında tamamlanır. II. Selim caminin, dergâhın ve mevlevihanenin vakıflarını artırıp daha iyi olmasını sağlar. Selim'in de ölümünün ardından iyice yaşlanmış olan Dede, saraydan çok destek gördüğü için müteşekkirdir. Bunun için de III. Murad'ın saltanatının ilk yılında söz konusu gömleği hediye eder. Kitabedeki tarih 1582'ye denk düşer. Sinan Dede'yi araştırdığımda,

ölüm tarihinin kesin olmadığını gördüm; ama kitabedeki hicri 983 tarihi, verilen ihtimaller üzerinde en yakın olanından yola çıkarak 1581 civarı ölmüş olabileceğini düşündürür.

Valide sultanların harem hayatında çok önemli bir rolleri vardır. Birinci görevleri oğullarını ölümden, entrikalardan korumak, ikinci işleri tahtı vârisiss bırakmamaktır. III. Murad gençliğinde Safiye Sultan'la evlenir ve tek eşi bir hayat sürer. Sancaktayken bir oğlu (Mehmed), iki de kızı olur. Saraya gelip padişah olduğunda başka kadın istemeyince, annesi ve kız kardeşi bu duruma çok üzülür. Kaynaklarda validesinin onu çok sevdiği için kıskandığı söylenir, ama derinlemesine bakınca asıl amacın daha çok tahta vâris hazırlamak olduğu ortaya çıkar. Annesi ve kız kardeşi III. Murad'ın cinsel gücünü artırıcı ilaçlarla takviyede bulunur ve amaçlarına ulaşırlar. Bunda gömleğin rolünün olup olmadığını söylemek güçtür. 1582'de, ölümüne yakın ardında 19 erkek, 20 küsur kız çocuğu bırakır. III. Murad için hazırlanmış bu gömlekte yakanın yırtmacının iki ucuna denk düşecek biçimde tasarlanmış güzel bir zülfikâr örneği görülür.

Koleksiyonda, birbirine benzer iki gömlek daha bulunur. Bunlardan biri önde; mavi zeminde iki büyük dikdörtgen şekli içerir. Koltuk altı süslemeleri bile kitap tezhibi gibi işlenmiştir. Cetvellerinde yıldız kullanılmış olması kalitesini bir kat daha artırır. Tahminimiz, bu gömleğin Eğri fatihi III. Mehmed'e ait olduğu yönündedir.

Bir diğer örnekte Murad adı geçer. Bu ikinci örneğin düzenlenmesi diğeri kadar başarılı değildir. "Murad" yazısı, daha geç dönemde, Mehmed'in gömleği örnek alınarak yapıldığını ve IV. Murad'a ait olabileceğini düşündürmektedir.

Saraydaki koleksiyonda padişahlar adına yapılmış bu gömlekle birlikte saray çevresinden kişilere ait örnekler de bulunur. Bunlardan Morali Hasan Paşa'ya ait olan örneğin üstünde bazı ilginç yazılar görülür. Yazılmış olan Arapça duadaki "Allah'ım, senden sevgimi, muhabbetimi kulum Sultan Mustafa'nın gönlüne vermeni dilerim. Nasıl vahyini sevgilin Muhammed'in kalbine ilham etmişsen, ruhumla Sultan Mustafa'nın ruhunu uzlaştır. Ey her işi kolaylaştıran Allah'ım, Hasan Paşa'nın da dileğini kolaylaştır" anlamına gelen sözler, paşanın sadrazam olmak istediğini düşündürür.

IV. Mehmed, kızı Hatice Sultan'ın düğünüyle iki erkek çocuğunun sünnetini muhteşem bir törenle 1675'te Edirne'de gerçekleştirir. Hatice Sultan, bir süre sonra eşi Merzifonlu Mustafa Paşa ölünce dul kalır. Bu arada sultanlar değişerek kısa sürelerle başa geçmektedir. 1687-1691 yılları arasında hüküm süren Süleyman, Hatice'yi başgöz etmek ister. Uygun biri aranır. Bir aday üstünde durulur, ama bu kişi saray tarafından pek tutulmamaktadır. İş uzayınca Süleyman'dan sonra başa geçen (1695-1703) II. Mustafa zamanında sarayda enderundan yetişme Morali Hasan uygun bulunur. Tarihi kaynaklara göre, hırslı bir kişilik olan Hasan Paşa evlendikten sonra sadrazam olmak arzusuyla padişahlara canından bezdirmişti. II. Mustafa bu isteğini kabul eder ve Hasan Paşa vezir olup 1 sene (1703-1704) bu görevi sürdürür. III. Ahmed zamanında görevinden azledilip İzmit'e sürülür. Birkaç sene sonra affedilip Mısır'a gönderilir. IV. Mehmed'in sarayındaki müneccimbaşı Derviş Ahmet bin Lütfullah, yolculuğunda ona eşlik eder. Sarayda çok vakit geçirdiği için Hasan Paşa'yla çok yakın olan müneccimbaşı, onu manevi evladı kabul etmiştir. Tahminimce bu gömleğin hazırlanmasındaki uygun tarihi Derviş Ahmet düşürmüş olmalıdır.

Nakkaş Hasan Paşa'ya ait olan bir diğer gömlek, koleksiyonda yeşil, silindirik bir kutuda muhafaza edilmektedir. Yazısı, işçiliği, grafiği ve kompozisyonunun güzelliği, önemli birine ait olduğunu düşündürmektedir. Gömlekte küfi ve gubari hat büyük bir ustalıklarla kullanılmış, Allah, Muhammed ve Ali'nin adlarından oluşan ütleme sanatlı bir üslupla yazılmıştır. Gömleğin kutusu üzerinde "Hasan Paşa muhalledatından gelip hıfzolunan hırka-i şeriftir" yazılıdır ve içinde gömlekten başka, bir sancak ve sancağın sarılı olduğu beyaz bir kılıf bulunur. Kılıfın üstünde "1030 Receb'inde sefere giden mübarek sancaktır. 1033 yılında hıfzolunmuştur." yazılıdır. Kimsesi olmayan paşaların mallarına saray el koyduğundan, Hasan Paşa öldükten sonra eşyaları saraya alınmıştır. Enderunda yetişmiş bir nakkaş olan Paşa, önce yeniçeri ağası, ardından beylerbeyi ve vezir olarak görev yapmıştır. Osmanlı ordusunun 1620 Lehistan seferine katılır vs 1622'de ölür, eşyası da 1 yıl sonra saraya gelir. Söz konusu örneklerin, kendisi de nakkaş olan Hasan Paşa'nın katkısıyla usta sanatkarlar tarafından hazırlandığı düşünülmektedir.

Koleksiyonda Hz. Muhammed'den ilham almış bezemeleri olan gömlekler de görülür. Etek uçları beyaz, bol altın yıldızlı, Peygamber'in vasıflarının ve ona adanmış bir kasidenin yazılı olduğu bir örnekte, Hz. Muhammed'in peygamberlik alameti olan, iki kürek kemiği arasındaki yürek şeklinde ben peygamberlik mührü olarak kabul edilir. Hz. Muhammed'in sadece benliği değil ayaklarıyla ilgili de betimlemelere rastlanır. "Kadem-i saadet" olarak adlandırılan ayak o kadar detaylı çizilmiştir ki parmaklar bile bellidir. Peygamber'in ayağıyla birlikte, "nalın-ı saadet" olarak geçen nalınlarının tasvirine de rastlanır.

Bir başka örnekte görülen ok-yay da bu konuda kırka yakın hadisi olan, çocukları mektebe göndermek gibi ok ve yay kullanmayı öğretmenin de elzem olduğunu ifade eden Hz. Muhammed'i anımsatır. Bu motife gömleklere sıkça rastlanır.

Süslemeler arasında bulut motifleri 16. yüzyıl örneklerinin en karakteristik öğeleridir. Hançerî yapraklar, saz yaprakları, kıvrımlı ince dallar arasında hatayilere de rastlanır. Bunun dışında Kâbe tasviri, uzay tasviri, yıldız haritası gibi betimlemeler de görülür. Kimi örneklerde gubari denilen kum gibi ince yazılarla desen yapılmıştır.

Koleksiyonda gömlekle dışında yakalar ve takkeler de bulunur. Takma yaka, sultanlar törenlere katılırken ya da tahta çıkınca kaftanın yakasının altına takılır. Bunlar dışında sancaklar ve örtüler bulunur. Örtülerden birinin Medine'de Hz. Aşe'nin sandukası üzerine örtülü olup oradan geldiği söyleniyorsa da Osmanlı döneminde yapılmıştır.

Gömlükler ve yazılı eserlerin Topkapı Sarayı koleksiyonunda 15. yüzyıldan 20. yüzyıl başına kadar gelen örnekleri bulunur. Bu malzemelerin saray dışında bazı tekkelerde ve bazı eski ailelerde de örnekleri olduğu bilinmektedir.